

Examen HAVO
2015

tijdvak 1
woensdag 20 mei
9.00 - 11.30 uur

tekenen, handvaardigheid, textiele vormgeving

Bij dit examen hoort een bijlage.

Dit examen bestaat uit 38 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 80 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Dit examen gaat over strijd, over de verschillende manieren waarop kunstenaars, architecten en vormgevers reageren op conflictsituaties of de gevolgen ervan.

Achter gesloten deuren

Vragen bij afbeelding 1 tot en met 5

Op afbeelding 1 zie je de ingang van een voormalig tuchthuis in Amsterdam. In de zeventiende eeuw gaf deze poort toegang tot een soort gevangenis, het Rasphuis. Hier moesten gevangenen voor straf tropisch hout tot poeder raspen voor de bereiding van verfstoffen.

Op afbeelding 2 zie je het bovenste gedeelte van de poort. De vrouwelijke figuur in het midden van de beeldengroep staat voor de stad Amsterdam. In haar rechterhand heeft ze een gesel, een soort zweep. Onder deze beeldengroep zie je een voorstelling in reliëf met een Latijnse tekst erboven die, vrij vertaald, luidt: 'Wilde dieren moet men temmen'.

De tekst 'Wilde dieren moet men temmen' verwijst zowel naar de voorstelling in reliëf als naar de voorstelling van de beeldengroep.

- 2p   **1**   Leg aan de hand van de **voorstelling in reliëf** en de **voorstelling van de beeldengroep** uit wat met deze tekst bedoeld wordt.

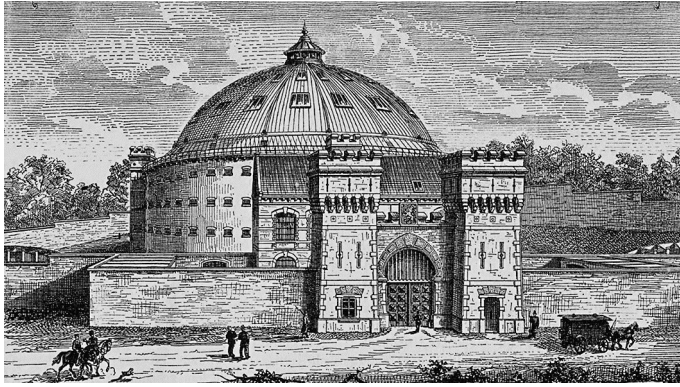
De poort is omstreeks 1603 gemaakt in de destijds beroemde steenhouwerij van Hendrik de Keyzer. De stijl wordt 'Hollands classicisme' genoemd, een variant van de barok.

Bekijk afbeelding 1 en 2.

- 3p   **2**   Noem drie kenmerken van de barok die je ziet op afbeelding 1 en 2. Geef van elk kenmerk een voorbeeld.

Op figuur 1 op de volgende pagina zie je een oude gravure van de koepelgevangenis uit Arnhem. De gevangenis werd rond 1886 gebouwd naar een ontwerp van de architect Jan Frederik Metzelaar.

figuur 1

Bekijk figuur 1.

De gevangenis is zo gebouwd dat naar binnen gaan nauwelijks mogelijk lijkt. Zo is het terrein volledig omheind door een hoge muur.

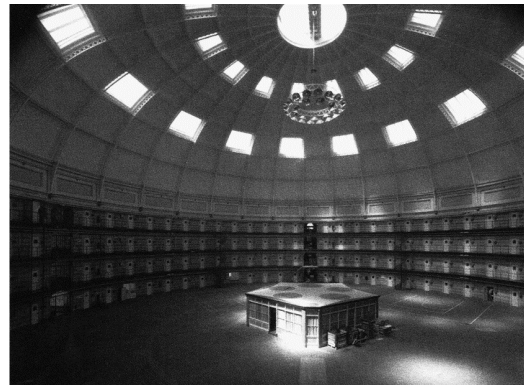
- 3p   **3**   Noem nog drie aspecten die bijdragen aan het 'gesloten' karakter van de gevangenis.

De koepelgevangenis bestaat uit één grote, overkoepelde ronde ruimte waarbij de cellen zich langs de muur bevinden. Op figuur 2a en 2b hieronder zie je het interieur van de gevangenis zoals het nog tot ver in de twintigste eeuw is gebleven. Het bouwwerkje in het midden op figuur 2b was ooit de bewakingspost. Het werd twintig jaar geleden gesloopt.

figuur 2a

figuur 2b

Dit ronde bouwtype gaat uit van een systeem van bewaking vanuit het midden, en biedt een aantal voordelen op het gebied van het bewaken van gevangenen.

- 2p   **4**   Geef twee voordelen die dit ronde bouwtype biedt voor bewaking.

Op afbeelding 3 zie je het interieur na de renovatie in 2005. De kunstenares Anne Semler ontwierp de vloer met een tekst rondom, een lijnenpatroon, voorstellingen van vleermuizen en een radarfoto van een vliegtuig onder water. Ook de zitelementen in het midden bij een voormalige waterput horen bij haar project. Op afbeelding 4 zie je een bovenaanzicht van de vloer (de cirkels met lichtblauwe bolletjes in het centrum zijn onderdeel van een lamp).

Bekijk afbeelding 3 en 4.

Het kunstwerk van Semler draagt bij aan een verlevendiging van het strenge interieur.

- 3p   5   Leg aan de hand van drie aspecten van de **vormgeving** van het kunstwerk uit hoe die vormgeving bijdraagt aan de verlevendiging van het interieur.

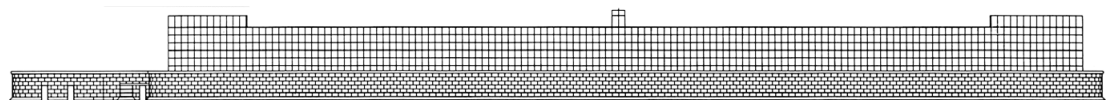
De gevangenen gebruiken de centrale ruimte als ontspanningsruimte en als doorgangsruijnte naar andere delen van het gevangeniscomplex.

De reacties van de gevangenen op het werk van Semler waren wisselend. Enkelen vonden dat de gevangenis er niet leefbaarder op werd.

- 2p   6   Geef twee argumenten voor dit negatieve oordeel.

Op afbeelding 5 zie je gevangenis De Schie in Rotterdam uit 1987, ontworpen door de Nederlandse architect Carel Weeber. Het gebouw bestaat uit muren van baksteen met een gevelbekleding van betonplaten. Op figuur 3 hieronder zie je een tekening van de westgevel.

figuur 3

Bekijk afbeelding 5 en figuur 3.

Weeber wil dat dit gebouw een architectonische eenheid is. De overheersende horizontale richting van het gebouw draagt bij aan een dergelijke eenheid.

- 3p   7   Noem nog drie aspecten van de vormgeving die bijdragen aan die architectonische eenheid.

In het gebouw zijn zowel kenmerken van het modernisme als van het postmodernisme terug te vinden.

- 2p 8 Geef aan de hand van het gebouw zowel een kenmerk van het modernisme als een kenmerk van het postmodernisme.

Op figuur 4 hieronder zie je de toegangspoort van de koepelgevangenis in Arnhem en op figuur 5 daarnaast zie je de toegangspoort van De Schie in Rotterdam.

figuur 4

figuur 5

Van beide toegangspoorten gaat een boodschap uit. Uit de vormgeving blijkt hoe men denkt over het opsluiten van gevangenen.

De toegangspoort van de koepelgevangenis draagt een andere boodschap uit dan die van De Schie.

- 2p 9 Beschrijf aan de hand van de poort voor elke gevangenis afzonderlijk welke boodschap over het opsluiten van gevangenen ervan uitgaat.

Krachtige vrouwen

Vragen bij afbeelding 6 tot en met 9

Op afbeelding 6 zie je een schilderij uit 1599 van de Italiaanse kunstenaar Caravaggio. Het verbeeldt de belangrijkste scène uit het verhaal over de bijbelse figuur Judith. Zij redt haar joodse volk van vijandelijke troepen door hun legeraanvoerder Holofernes te verleiden en te vermoorden. Judith komt op een nacht met haar dienstmeid naar de tent van Holofernes, waar ze hem koelbloedig onthoofd.

Deze scène uit het verhaal is huiveringwekkend. Caravaggio versterkt in zijn schilderij het gruwelijke karakter van de gebeurtenis.

- 2p 10 Noem drie aspecten van de voorstelling die het gruwelijke karakter van de gebeurtenis versterken.

Caravaggio heeft het fragment uit dit verhaal verbeeld als betrof het een scène op toneel. De handelingen van de figuren bijvoorbeeld, zijn in de compositie zo weergegeven dat ze voor de beschouwer goed zichtbaar zijn.

- 3p 11 Beschrijf aan de hand van nog drie voorbeelden hoe die bijdragen aan het idee van een toneelmatige enscenering.

Judith staat in dit verhaal voor de redder van het geloof. Dit onderwerp past goed bij de geloofsstrijd die de katholieke kerk voerde in de tijd van de barok. De katholieke kerk was dan ook de opdrachtgever van Caravaggio.

- 2p 12 Noem de geloofsstrijd die werd gevoerd. Leg vervolgens uit waarom dit schilderij van Caravaggio bij die strijd van belang was.

Op afbeelding 7 zie je hetzelfde thema, maar nu geschilderd aan het begin van de zeventiende eeuw door de Italiaanse kunstenares Artemisia Gentileschi. Artemisia was de dochter van de hofschilder Orazio Gentileschi. Hij introduceerde haar bij zijn collega-kunstenaars, zorgde ervoor dat ze schilderles kreeg en kennis op kon doen over kunst.

Bekijk afbeelding 7.

Artemisia kende het werk van Caravaggio, ook zijn versie van 'Judith en Holofernes'. Meer nog dan Caravaggio benadrukt Artemisia in haar schilderij de dynamiek van de strijd.

- 2p 13 Leg aan de hand van een aspect van de **compositie** uit hoe de dynamiek in het schilderij van Gentileschi wordt versterkt.

'Judith en Holofernes' was een geliefd thema bij schilders in die tijd. Ook Artemisia maakte verschillende werken met dit onderwerp.

Juist voor een kunstenares als Artemisia is 'Judith en Holofernes' een aantrekkelijk onderwerp.

- 2p 14 Leg uit wat dit onderwerp voor Gentileschi zo aantrekkelijk maakt. Betrek in je antwoord haar positie als kunstenares in de zeventiende eeuw.

Op afbeelding 8 zie je een affiche van de Guerrilla Girls. Deze Amerikaanse actiegroep strijdt sinds de jaren tachtig voor de belangen van vrouwen in de kunstwereld. De groep bestaat uit vrouwen die werkzaam zijn in de kunst, zoals kunstenaars en critici. Ze dragen gorillamaskers om onherkenbaar te kunnen blijven en voeren onder meer actie door het illegaal plaatsen van protestaffiches. Op figuur 6 hieronder zie je de Guerrilla Girls in actie.

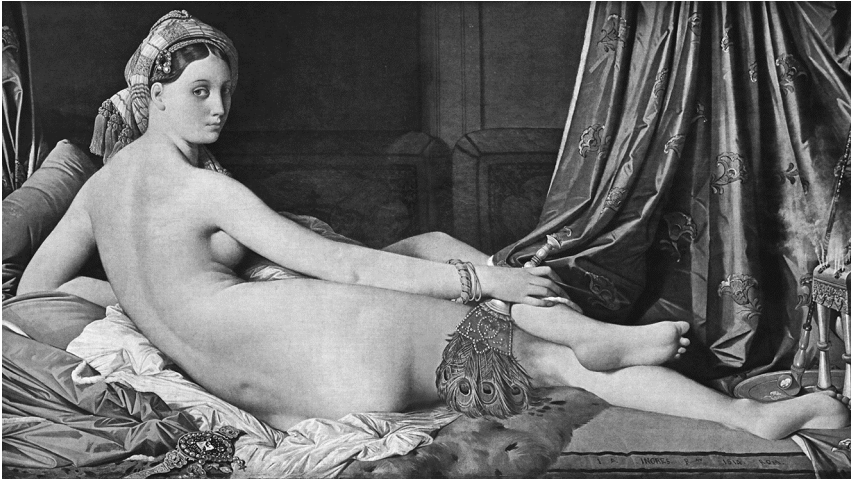
figuur 6

Het affiche op afbeelding 8 laat de strijdbare aanpak van de Guerrilla Girls zien.

- 2p 15 Noem een aspect van de **voorstelling** en een aspect van de **vormgeving** waaruit die strijdbare aanpak blijkt.

figuur 7

De naakte vrouw op het affiche is ontleend aan *De grote odalisk*, een beroemd schilderij van Jean Auguste Dominique Ingres dat in het Louvre in Parijs hangt. Je ziet het op figuur 7 hierboven. Een 'odalisk' is een slavin of haremvrouw.

De tekst naast het naakt op het affiche luidt: *Moeten vrouwen naakt zijn om in het Met. [Metropolitan] Museum te komen? Minder dan 5% van de kunstenaars op de afdeling moderne kunst is vrouw, maar 85% van de naakten is vrouwelijk.*

- 2p 16 Geef twee argumenten voor het feit dat de Guerrilla Girls juist *De grote odalisk* gebruiken als afbeelding voor hun protestactie.

Het affiche werd in 1989 illegaal verspreid ter gelegenheid van een belangrijke kunsttentoonstelling in het Metropolitan Museum in New York. De Guerrilla Girls willen de aandacht vestigen op een aantal vooroordelen over de rol van vrouwen in de kunst.

- 2p 17 Noem twee van deze vooroordelen die je uit dit affiche af kunt leiden.

Op afbeelding 9 zie je het werk *Europa* van de Afrikaanse kunstenares Nandipha Mntambo. De voorstelling verwijst naar het mythologische verhaal over de god Zeus die, vermomd als jonge stier, de mooie prinses Europa verleidt. Mntambo speelt hier een complex spel met beeldvorming. Zo beeldt zij zichzelf af als Europa en Zeus in één persoon.

Bekijk afbeelding 9.

De vrouw wekt een strijdvaardige indruk.

- 2p 18 Noem drie aspecten van de voorstelling die bijdragen aan die indruk.

Dit werk van Mntambo was in 2013 te zien op de tentoonstelling *Female Power* (vrouwelijke kracht) in het museum voor moderne kunst in Arnhem. De foto werd gebruikt voor de aankondiging van de tentoonstelling, zoals te zien is op figuur 8 hieronder.

figuur 8

Op de tentoonstelling *Female Power* werd uitsluitend werk van vrouwelijke kunstenaars getoond. Je zou kunnen stellen dat hiermee een belangrijk doel van de Guerrilla Girls is bereikt.

Toch zou je ook kunnen stellen dat een tentoonstelling met een dergelijke inhoudelijke opzet weinig bijdraagt aan de emancipatie van vrouwen in de kunst.

- 2p 19 Beargumenteer dat de inhoudelijke opzet van deze tentoonstelling weinig bijdraagt aan de emancipatie van vrouwen in de kunst.

Muren met een missie

Vragen bij afbeelding 10 tot en met 14

Op figuur 9 hieronder zie je een muur met graffiti. De graffiti bestaat uit zogenaamde 'tags', namen en woorden die op kunstige en snelle wijze geschreven of gespoten zijn, en 'pieces': stripachtige beelden en tekens.

figuur 9

Graffiti komt vaak voort uit onvrede van de makers over bepaalde kwesties in de maatschappij of uit verzet tegen machthebbers. Het is een vorm van protest in de openbare ruimte. Maar bij graffiti speelt nog een andere strijd, namelijk die tussen de makers onderling.

2p **20** Noem twee verschillende onderwerpen van hun onderlinge strijd.

figuur 10

Op figuur 10 zie je graffiti van Laser 3.14, de artiestennaam van een jongen die in de jaren tachtig deel uitmaakte van een graffiti-scene in Amsterdam. In de jaren negentig werd hij striptekenaar en maker van gedichten en objecten. Maar sinds enkele jaren is hij weer actief op straat.

Bekijk figuur 9 en 10.

Laser 3.14 voorziet zijn tags van een korte uitspraak, zoals 'Facebook is the opium of the people' (Facebook is opium voor het volk).

Door een dergelijke uitspraak verandert de graffiti.

- 2p 21 Leg aan de hand van figuur 9 en 10 uit dat de tag van Laser 3.14 door toevoeging van een korte uitspraak van inhoud verandert.

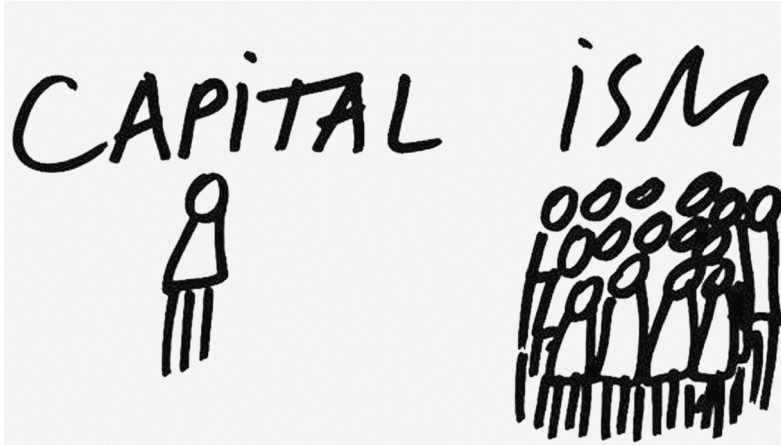
Op afbeelding 10 en 11 zie je het werk *What Happened to US?* (Wat gebeurde er met ons? 'US' kan ook gelezen worden als United States) van de Roemeense kunstenaar Dan Perjovschi. Hij werd in 2007 uitgenodigd voor een expositie in het Museum voor Moderne Kunst (MOMA) in New York. Deze muurtekening van viltstift maakte hij speciaal voor deze locatie, naar aanleiding van nieuwsberichten tijdens zijn verblijf in New York.

Bekijk afbeelding 10 en 11.

Het werk toont overeenkomsten met graffiti, want de tekening is bijvoorbeeld direct op de muur aangebracht.

- 2p 22 Noem nog drie overeenkomsten van dit werk met graffiti.

figuur 11

Op figuur 11 hierboven zie je een tekening van Perjovschi. Deze tekening is in iets andere vorm ook onderdeel van de muurtekening *What Happened to US?* Perjovschi geeft in deze tekening kritiek op het kapitalisme ('capitalism').

- 2p **23** Leg met behulp van een beschrijving van de voorstelling uit welke kritiek hij geeft op het kapitalisme.

Perjovschi heeft *What Happened to US?* zo gemaakt dat de beschouwer wordt uitgenodigd om er langer bij stil te staan en na te denken over de wereld waarin hij of zij leeft.

- 3p **24** Bespreek drie manieren waarop Perjovschi weet te bereiken dat de beschouwer langer stilstaat bij het werk om over de inhoud ervan na te denken.

Op afbeelding 12 zie je het kunstproject *Face2Face* uit 2007 van de Franse kunstenaar JR. Hij maakt fotoportretten van Israëliërs en Palestijnen met dezelfde beroepen. Hij daagt ze uit om gekke gezichten te trekken voor de camera. Je ziet een detail op afbeelding 13. JR plakt de portretten in paren naast of onder elkaar, aan beide kanten van de omstreden 'veiligheidsmuur' op de grens van Israël.

Bekijk afbeelding 12 en 13.

JR gebruikt bij het fotograferen van de portretten een groothoeklens waarmee hij van dichtbij de portretfoto's maakt.

- 4p **25** Noem twee beeldende effecten van deze manier van fotograferen. Geef bij elk beeldend effect aan welke invloed dit heeft op de inhoud van het werk.

De veiligheidsmuur is door Israël gebouwd om grondgebied te begrenzen en aanslagen te voorkomen. Palestijnen en Israëliërs leven daardoor gescheiden van elkaar.

JR wil met *Face2Face* groepen mensen die als 'vijanden' gedwongen gescheiden leven van elkaar, weer met elkaar verbinden.

2p 26 Leg uit op welke twee manieren dit project daaraan bijdraagt.

De activist Brian Haw protesteerde vanaf 2001 jarenlang voor de regeringsgebouwen in Londen. Hij was het niet eens met de economische sancties tegen en latere oorlog met Irak. Op figuur 12 hieronder zie je zijn 'protestmuur': een verzameling spandoeken en protestborden langs de openbare weg tegenover de regeringsgebouwen. Deze protestmuur werd door de politie in 2006 verwijderd.

figuur 12

Op afbeelding 14 zie je een reconstructie van deze protestmuur. De Britse kunstenaar Mark Wallinger maakte deze reconstructie en stelde het in 2007 tentoon in een museum voor moderne kunst onder de noemer *State Britain*.

Bekijk figuur 12 (op de vorige pagina) en afbeelding 14.

Met de reconstructie van de protestmuur en de plaatsing ervan in het kunstmuseum heeft de muur van Haw een nieuwe betekenis gekregen.

- 1p 27 Welk van de onderstaande uitspraken geeft die nieuwe betekenis het beste weer?
- A De reconstructie is een protest tegen de koele en cleane museumwereld met kostbare kunstwerken, bekende kunstenaars en geschoolde bezoekers.
  - B De reconstructie zet aan tot nadenken over waar en hoe de vrijheid van meningsuiting in Engeland functioneert.
  - C De reconstructie stelt de financiële gevolgen van het legaal of illegaal kopiëren van kunstwerken aan de orde.

Kunstenaars verwerken al sinds het begin van de twintigste eeuw voorwerpen en teksten uit het dagelijks leven in hun eigen kunstwerken. Dat kan vorm krijgen als readymade, collage of environment.

- 2p 28 Geef aan de hand van dit werk van Wallinger een kenmerk van een readymade, collage en environment.

Op figuur 13 hieronder zie je een voorbeeld van een historiestuk uit de negentiende eeuw: *Vrijheid voert het volk aan* van Eugène Delacroix.

figuur 13

Je zou het werk van Wallinger kunnen zien als een modern historiestuk.

- 2p 29 Leg aan de hand van twee aspecten van de inhoud uit waarom het werk van Wallinger een modern historiestuk genoemd kan worden.

Zwaar geschut

Vragen bij afbeelding 15 tot en met 19

Op afbeelding 15 zie je *Oorlog en vrede* van Picasso. Deze inkttekening is onderdeel van een serie tekeningen en schilderijen uit 1951. Picasso maakte deze werken naar aanleiding van de Koreaanse Oorlog die in 1950 uitbrak. Bij deze zeer gewelddadige strijd waren ook westerse landen betrokken. De tank rechts op de tekening staat voor oorlog, de figuur links voor vrede.

Picasso heeft de tank zowel een dreigend als een onschadelijk uiterlijk gegeven.

- 3p 30 Bespreek drie aspecten van de tank waaruit zowel het **dreigende** als het **onschadelijke** blijkt.

Picasso verwijst niet direct naar de Koreaanse Oorlog. Hij beperkt zich tot het verbeelden van de confrontatie tussen een krijger en een tank.

- 1p 31 Geef een argument voor Picasso's beslissing om te volstaan met slechts het afbeelden van de confrontatie tussen krijger en tank.

Het vroege werk van Picasso was kubistisch. De tekening op afbeelding 15 is weliswaar veel later gemaakt, maar vertoont nog wel kenmerken van het kubisme.

- 2p 32 Noem twee kenmerken van het kubisme en geef bij elk kenmerk aan waar je dat in de tekening terugvindt.

Op afbeelding 16 zie je het schilderij *Pantsertrein* uit 1915 van de Italiaanse kunstenaar Gino Severini. De trein vervoert soldaten en wapens naar het front en fungeert als rijdende aanvalsmachine. Aanvallen worden afgeslagen door de bepantsering en het geschut dat op de trein is geplaatst.

Severini had vanuit zijn atelier goed zicht op het station, waarvandaan de pantsertreinen naar het front vertrokken.

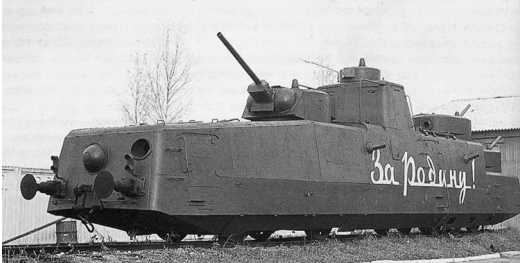
Bekijk afbeelding 16.

Dit schilderij wordt gerekend tot het futurisme.

- 2p 33 Bespreek aan de hand van het schilderij twee aspecten van de **vormgeving** die kenmerkend zijn voor het futurisme.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd voor het eerst gebruikgemaakt van tanks en pantservoertuigen (zie figuur 14). Severini was gefascineerd door deze moderne gevechtsmachines. Marinetti, een van de oprichters van het futurisme, schreef: "Probeer de oorlog te bestuderen in al haar prachtige mechanische vormen."

figuur 14

Bekijk figuur 14 en afbeelding 16.

- 1p **34** Leg uit waarom het afbeelden van een pantserrein met kanonnen en geweren goed aansluit bij de uitgangspunten van het futurisme.

Op afbeelding 17 zie je het drieluik 'As I Opened Fire...' uit 1964 van Roy Lichtenstein. Op figuur 15 hieronder zie je dit kunstwerk hangen in een zaal van het Stedelijk Museum in Amsterdam. Lichtenstein baseerde het op een pagina uit het stripboek *All American Men of War* met fantasieverhalen over de Tweede Wereldoorlog. Je ziet deze pagina op afbeelding 18.

figuur 15

Vergelijk figuur 15, afbeelding 17 en 18.

Lichtenstein versterkt de dramatische impact van het vuurgevecht uit het stripverhaal.

- 2p **35** Geef aan op welke drie manieren Lichtenstein deze dramatische impact versterkt.

Het werk van Lichtenstein wordt in de kunstgeschiedenis gezien als een reactie op de naoorlogse stroming van het abstract expressionisme.

- 1p 36 Leg aan de hand van afbeelding 17 uit waarom dit werk gezien kan worden als een reactie op het abstract expressionisme.

Het kunstwerk op afbeelding 19 is in 2011 gemaakt voor het Amerikaanse paviljoen op de Biënnale van Venetië, een grote internationale kunsttentoonstelling. Je ziet een tank die op de kop ligt. Op de tank is een loopband bevestigd waarop enkele malen per dag Olympische atleten langdurig hun training doen terwijl de rupsbanden ratelend ronddraaien.

De makers, het kunstenaarsduo Jennifer Allora en Guillermo Calzadilla, vertegenwoordigen Amerika en plaatsten het kunstwerk voor het Amerikaanse paviljoen.

De kunstenaars verwijzen met dit werk naar verschillende soorten van strijd, zoals sportieve strijd.

- 2p 37 Noem nog twee verschillende soorten strijd waarnaar dit kunstwerk verwijst.

De schilders Picasso, Severini en Lichtenstein drukken met hun kunstwerken verschillende visies uit op oorlog of strijd:

- a De kunstenaar levert met zijn werk commentaar op de oorlog.
- b De kunstenaar beschrijft met zijn werk de oorlog zonder een mening te verkondigen.
- c De kunstenaar verheerlijkt met zijn werk de oorlog.

- 1p 38 Noteer de namen van Picasso, Severini en Lichtenstein op je antwoordblad. Geef voor elke kunstenaar aan welke van de bovenstaande stellingen het beste bij zijn visie past.

Let op! Je mag een stelling maar één keer gebruiken.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.